

Z historie židovských hřbitovů

Ačkoli Židé sdlili v Čechách a na Moravě již od 10. století, nedochoval se žádný ze středověkých židovských hřbitovů. Byly zničeny za četných středověkých pogromů nebo byly náhrobky použity jako stavební materiál po vyhnání židovských obyvatel z města. Proti devastaci židovských hřbitovů se ve středověku vyslovují i papežské buly a výslovný zákaz znesvěcování židovských hřbitovů pod trestem smrti a propadnutí veškerého majetku obsahují židovská privilegia, která pro židovské obce v Čechách vydal Přemysl Otakar II. v roce 1254. Nejstarší nalezené židovské náhrobky pocházejí ze 13. a 14. století. Protižidovské pogromy středověku i novověku jsou příčinou devastace židovských památek, především hřbitovů. Proto nejstarší židovské náhrobky dochované na původním místě pocházejí teprve z 15. století a lze je nalézt pouze na starých židovských hřbitovech v Praze a Kolině. Stejně vzácné jsou nálezy náhrobků ze 16. století.

Teprve náhrobky ze 17. a 18. století jsou již zastoupeny na mnoha městských a venkovských hřbitovech a mohou doložit vývojové směry i místní odlišnosti. Dochované náhrobky na židovských hřbitovech však pocházejí z doby daleko mladší než je skutečné stáří hřbitova, protože nejstarší náhrobky byly buď zničeny za dočasného vyhnání Židů nebo se vyvrátily a vlastní vahou zapadly do půdy.

Židovské tradice a náboženské zvyklosti

vždy předpokládají mimořádnou úctu k místům posledního odpočinku předků. Hřbitov se hebrejsky nazývá *bet kvarot - dům či místo hrobů*, běžně ale také *bet hachajim - dům či zahrada života* nebo *bet olam - dům věčnosti*. Podle talmudického příkazu má být mrtvým zaručena neporušitelnost jejich hrobů na věčné časy. Na základě tohoto náboženského příkazu se Židé snažili při zakládání hřbitovů získat pozemek od majitele nebo města do trvalého vlastnictví. Většinou tak za značné finanční částky získali pouze méněcennou půdu, která se nehodila k jinému využití. Proto se se starými židovskými hřbitovy setkáváme často na strmých stráních nebo pahorkatých lesních pozemcích, na vrcholcích kopců nebo na svazích údolí řek a potoků, to znamená na místech značně vzdálených od měst či vesnic nebo jinak obtížně přístupných. Kvůli ochraně hrobů před znesvěcením byly hřbitovy obehnané vysokou kamennou zdí s uzavřenou branou, často ve formě malého domku, která na malých venkovských hřbitovech plnila i funkci márnice. O všechny náboženské i praktické záležitosti spojené s opatrováním nemocných a umírajících, vlastním pohřbem a útěchou pozůstalým se stará v židovských obcích spolek zvaný *chevra kadiša - svatě či pohřební bratrstvo*. To slouží všem členům obce bez rozdílu. Členy bratrstva se mohli stát pouze bezúhonní a ženatí muži obvykle staršího věku, kteří navštěvovali nemocné, pečovali o ně a podporovali jejich příbuzné. Dbali také o to, aby se kolem nemocného shromažďoval *minjan* (shromáždění deseti mužů, nezbytné k bohoslužbě), který umírajícímu až do okamžiku smrti předřikával modlitby a v okamžiku úmrtí židovské vyznání víry *Šema Jisrael*. Samotný pohřeb má být vykonán co nejdříve, pokud možno ještě v den úmrtí (s výjimkou soboty, Dne smíření a prvního dne velkých svátků). Po smrti je tělo zesnulého přeneseno členy pohřebního bratrstva do *bet tahara - domu očisty*, který se často nacházel přímo na hřbitově nebo na okraji ghetta v blízkosti hřbitova. Zde je proveden za čtení modliteb a žalmů obřad očisty těla vlažnou vodou. Tento obřad je povolen i v sobotu.

Mrtvý pak je oblečen do rubáše z čistého plátna, muži rovněž zahaleni do **talitu - modlitebního pláště**, a uložen do jednoduché dřevěné rakve bez jakýchkoli ozdob, zdůrazňující rovnost všech ve smrti. Pokud pohřeb nemohl být vykonán v den úmrtí, bylo tělo uloženo na hřbitově v márnici, kde členové pohřebního bratrstva bděli u mrtvého až do pohřbu. Doprovod mrtvého a účast na pohřbu jsou považovány rovněž za náboženskou povinnost **chesed šel emet**, opravňující i k přerušení studia Tóry (Pět knih Mojžíšových). Po skončení smutečního obřadu si zúčastnění symbolicky omývají ruce u pumpy nebo v nádržce zvané **kijor**, zřizované k tomu účelu u vchodu na hřbitov. Po pohřbu začíná smuteční týden **šiva**. Po pohřbu blízkých příbuzných trvá smuteční doba třicet dní - **smuteční měsíc** a po pohřbu rodičů trvá smutek jedenáct měsíců **smuteční rok**. Do prvního výročí pohřbu měl být také do čela hrobu postaven náhrobek. Zemřelí byli pochováváni bez rozdílu podle následnosti pohřbů, pouze dočasné mohlo být některé místo rezervováno pro blízké rodinné příslušníky. Naopak neměli být vedle sebe pochováváni lidé, kteří žili ve vzájemném sporu či nepřátelství. Zvláštní místo bylo na některých významnějších hřbitovech vyhrazeno pouze pro rabíny a významné učence, muže výjimečně zbožné nebo jinak zasloužilé o obec v tzv. **čestné řadě**, v níž lze dnes nalézt také největší a nejzdobnější náhrobky. Aby nebyla znesvěcena čistota biblického rodu **Kohenů** - chrámových kněží, nesmějí jejich potomci vstoupit na hřbitov. Aby však mohli navštěvovat hroby svých blízkých příbuzných a nemuseli přitom kráčet přes pozemek hřbitova, byly na některých hřbitovech na opačném konci zakládány u hřbitovní zdi zvláštní řady hrobů pro potomky rodu Kohenů a k nim zřizovány ve hřbitovní zdi malé, tzv. kohenské branky. Podobně byly někde zřizovány také zvláštní řady hrobů pro příslušníky biblického rodu **Levitů** - chrámových služebníků, ačkoli na ty se podobný zákaz vstupu na hřbitov nevztahuje. Na velkých hřbitovech bylo někdy vyhrazeno zvláštní místo pro pohřby dětí, zvané **nefele**. Na hřbitovech jsou také se vši úctou pohřbívány pergamenové svitky Tóry, poškozené při násilných pogromech, živelních katastrofách nebo přirozeně opotřebované, a proto vyřazené z používání. Byla-li plocha hřbitova časem naplněna, došlo k rozšíření hřbitova nákupem nového pozemku, nejlépe v bezprostředním sousedství starého hřbitova a celý prostor byl znova ohrazen společnou zdí. Nebylo-li možno postupovat tímto způsobem, byl zakoupen nový pozemek a byl založen nový hřbitov (od 2. poloviny 19. století často přímo v sousedství hřbitovů městských). Tak se stalo, že židovské obce, sídlící v jednom místě nepřetržitě po několik století, mají hřbitovy dva nebo dokonce tři. Na nový hřbitov byly často pietně přeneseny alespoň nejvýznamnější náhrobky ze hřbitova starého a tam postaveny na zvláštním místě nebo osazeny do hřbitovní zdi. Pokud v dřívějších dobách nemohl být hřbitov rozšířen či založen nový, byla na staré hroby navedena silná vrstva nové půdy, do níž mohli být zemřelí pochováváni. Náhrobky ze starých hrobů byly potom přemístěny do nové vrstvy vedle náhrobků nových a taková místa jsou dnes nápadná hustším nakupením kamenných stél z různých období. Nebo byly staré náhrobky z půdy vyjmuty a vrstveny na okraji hřbitovního pole v zídkách. Nejčastěji však byly náhrobky položeny na místo starého pohřbu a zasypány. Teprve od konce minulého století jsou nejstarší náhrobky hřbitovů, jejichž původní umístění již není zcela jisté, přemísťovány na zvláštní místo u hřbitovní zdi nebo do ní vezděny. Židovský náhrobek - **maceva** - má chránit a označovat místo pohřbu, tak aby nedošlo k jeho narušení a aby jméno zemřelého zůstalo zachováno. V nadpisu nebo na prvním místě nápisu je obvykle uvedeno osobní jméno zemřelého, blíže určené jménem jeho otce, u ženy také jméno jejího manžela. K mužským jménům je případně rovněž připojeno označení jejich příslušnosti k rodu Kohenů nebo k rodu Levitů.

V nápisích nejstarších náhrobků se jen velmi zřídka vyskytuje již ustálené jméno rodinné. Teprve od 16. století se častěji používá k bližšímu určení jména osobního také název obce či země původu např. Hořovský, Brandejs, Polák, Moravec, Sachs, Schlesinger. Židovské náhrobky lze rovněž považovat za jeden z dokladů tradičního židovského umění. Nejstarší náhrobky (ze 13. - 14. století) měly tvar hrubě opracovaných obdélníkových kamenných desek, často ne zcela pravidelného tvaru, zakončených pravouhly, se skosenými rohy, řidčeji půlkruhovitě, výjimečně ve tvaru gotického trojlístu, s vyrytými velkými písmeny hebrejského nápisu a někdy hlubokého ústupku rámujiícího nápisovou plochu. Na přelomu 14. - 15. století se objevuje širší obdélníkový až čtvercový typ náhrobního kamene přísně pravouhlého tvaru s vystupující římsou na horním okraji nebo širokým rámováním nápisové plochy, zhotovovaný obvykle z pískovce. V 16. století se bohatěji uplatňují renesanční dekorativní prvky a nové architektonické členění plochy stél - pilastry a polosloupy s římsou či kladím, úvodní nápis je umístěn v kartuši. Celá stéla je ukončena volutovým nebo rozeklaným štítem se středovým nástavcem. Tento směr vývoje se udržuje celé 17. a 18. století. Na většině židovských hřbitovů se vyskytují obecné židovské symboly lva, koruny, vinného hroznu, pokladničky, hvězdy Davidovy nebo konvice a žehnajících rukou Kohenů v různém provedení a tvarech. Na venkovských hřbitovech se však daleko častěji vyskytují výzdobné motivy přebírané z tradice místního lidového umění - rostlinné ornamenty, květinové vázy, ovocné girlandy, osmicípé hvězdice, čtyřlístky, srdce a spirály. Devatenácté století s sebou v důsledku historického vývoje přináší nezadržitelně větší uniformitu ve tvaru, výzdobě i technickém opracování kamenů a stírá místní zvláštnosti. Židovské náhrobky jsou stále silněji ovlivňovány nežidovskou funerální plastikou ve formách, materiálu, výzdobě i v nápisích, které postupně přecházejí do němčiny nebo češtiny. V současnosti existuje ještě přes 300 židovských hřbitovů a asi 20 židovských oddělení na městských hřbitovech, založených převážně ve 20. století. Z tohoto počtu asi pouhá třetina je v uspokojujícím stavu, ostatní jsou opuštěné a neudržované či zdevastované. Je dobře, že díky péči města po roce 1989 se podařilo hranický hřbitov zachránit před zničením a díky kvalitní rekonstrukci přiřadit k oně jedné třetině dobře zachovaných.

Židovský hřbitov v Hranicích, Zborovské ulici

Byl založen pravděpodobně v polovině 17. století. Do dnešních dnů se dochovalo okolo 400 náhrobků. Nejstarší čitelný náhrobek je z roku 1686, poslední pohřeb zde byl v roce 1956. V době německé okupace byl poškozen, za minulého režimu zdemolován, nařízenou likvidací se však podařilo zastavit. Od roku 1991 se opravovala obvodní zeď, brána a hřbitov se rehabilitoval jako pietní místo, které bylo předáno veřejnosti v listopadu 1994 za účasti vrchního zemského a pražského rabína Karola Sidona.